

Povijest emocija i smrt. Primjeri iz talijanske historiografije

Povijest emocija i smrt

Željela bih najprije govoriti o povijesti smrti, temi kojom se trenutno istraživački bavim u okviru kulturalne povijesti, kao i njezinim vezama s problematikom emocija. Zatim ću nešto reći o povijesti emocija u talijanskoj historiografiji.

Povijest smrti dio je tanatologije, što po etimologiji znači govor (logos) o smrti (thantos), koja se dakle definira kao istraživanje koje se bavi smrću. Tanatologija nije neka strogo definirana disciplina, nego je više promišljanje o emocionalnom i društvenom neredu, zbrci koja se događa oko smrti. Naravno da to uključuje razne discipline – npr. psihologija i psihoanaliza bave se žalovanjem, medicina (pogotovo palijativna medicina) bavi se strategijama za smireno umiranje, kulturalna povijest bavi se raznim koncepcijama smrti, ritualima itd. kroz stoljeća.

Termin se pojavio krajem 18. stoljeća s medicinskim značenjem, koje uglavnom prevladava još i danas. Međutim, 80-ih godina prošlog stoljeća prve dvije velike sinteze pokrenule su novu fazu u istraživanjima o smrti. Radi se o djelima dvojice povjesničara: „Eseju o historiji smrti na Zapadu“ (*Eseji o istoriji smrti na Zapadu: od srednjeg veka do naših dana*, Beograd 1989) – ovdje već spominjanog – Philippea Arièsa i o „Smrti na Zapadu od 14. stoljeća do danas“ Michela Vovellea. Od 1980-ih godina do danas te dvije knjige su pokrenule velik interes, pa je povijest smrti/kulturalna tanatologija postala, na neki način, poddisciplina koja obuhvaća kolektivne reprezentacije smrti u raznim razdobljima.

Pristupiti temi smrti znači, za povjesničara, razumjeti kako živi (pojedinci, društvo, zajednice) predstavljaju smrt, da li je se plaše, izazivaju li ili prihvaćaju vlastito umiranje, te kako oplakuju, pokapaju, pamte, poštuju ili zaboravljaju svoje pokojnike. Teme koje obuhvaća kulturalna tanatologija su: a) pogrebni kultovi (ekonomska povijest, društvena....); b) žalovanje i korota (odjeća, običaji, obiteljski odnosi, religijski rituali...); c) kremiranje tijekom 19. i 20. stoljeća kao pokazatelj laiciteta društva; d) medicina; e) izgradnja kulta ličnosti kroz nekrologe i pogrebne rituale (što je posebno

slučaj sa Prvim svjetskim ratom koji je sada zbog obljetnice u središtu pozornosti): novine, grobovi palih boraca, spomenici palim borcima; f) prostor mrtvih, groblja i njihov smještaj izvan gradskih zidina; g) javne egzekucije i rasprava o smrtnoj kazni; h) smrt i masovni mediji.

No danas bih, da ostanemo u temi povijesti emocija, htjela istaknuti dva polja istraživanja, a to su: strah i tuga, odnosno žalovanje.

Strah

Strah je negativna procjena neke opasne situacije koja pored fiziološke i psihološke razine ima i kognitivnu razinu, što znači da strah – ili ono što smatramo strašnim – nije nešto fiksno te se mijenja od osobe do osobe, ali i kroz vrijeme. Ilustrirat ćemo to primjerom prvog priznatog i prihvaćenog oblika straha od smrti (Ariès). U 18. i 19. stoljeću izrazito je bila raširena „tafofobija“, tj. „iracionalni strah od prerane sahrane“ ili strah pojedinca da će biti živ pokopan (strah od prividne smrti, strah da se pokopaju živi). No taj je strah, među ostalim elementima, potaknuo promjenu, pa se počela tražiti medicinska prisutnost uz osobu na odru. Dakle, od 19. stoljeća postalo je sve više uobičajeno da doktor mora proglasiti smrt (ponekad je to već i propisano zakonom). U svjetlu toga možemo razmatrati i promjenu između 18. i 19. stoljeća kada je prevladavao strah da se prema živima može postupati kao da su mrtvi, a danas se u raspravama često pojavljuje pitanje straha da se prema mrtvima postupa kao da su još živi.

Međutim, strah od smrti, strah od patnje uzrokovao je i šutnju o smrti ili, drugim riječima, smrt, žalovanje i umiranje postaju tabu riječi. Postoji ideja je da smrt tabu tema, tabu u smislu da nije zabranjeno govoriti, razmišljati ili komunicirati s drugima o smrti i umiranju, ali da to nije ni primjereno ni shodno. U članku „Pornografija smrti“ (1955) G. Gorer iznosi sljedeće misli: „Unatrag dvije stotine godina spolni odnos, seksualnost i porođaj bile su riječi koje se nisu smjele spominjati u pristojnom društvu. Danas su smrt i umiranje tabu teme.“

Smrt je bila prisutna, stariji su poticali djecu da govore o smrti i da o njoj razmišljaju. Zajedno s roditeljima odlazili su gledati pokojnike, a pogrebi su bili događaji koji su okupljali čitava mjesta. Uostalom i groblja su bila u središtu mjesta ili neposredno uz crkvu. U prošlom stoljeću dolazi do zaokreta. Smrt se kao prirodan proces ne spominje, ali zato spolnost dolazi u prvi plan. Malo je, kaže Gorer, naših suvremenika vidjelo leš ili bilo nazočno pri nečijem umiranju. Danas se umire u bolnicama. Prirodni procesi truljenja i raspadanja tijela postali su gadjlivi isto onoliko koliko su to prije bili spolnost i rađanje. A Gorer ide i dalje te kaže da je prirodna smrt istisnuta iz filmova i književnih djela, dok je zato naglašeno prisutna, da ne kažemo isključivo, nasilna smrt, rat, borba, ubojstvo... (Usput napominjem da bi i Arièsova interpretacija o prethodnom „zlatnom dobu umiranja“ mogla biti djelomično kriva i povezana s nostalgичnom interpretacijom „zlatnog doba“.)

Naša epoha postala je tako osiromašena s obzirom na područje umiranja i smrti. Pritom možemo analizirati i promjene u praksi žalovanja.

Žalovanje

Reakcija žalovanja ili žalovanje uključuje niz društvenih i tjelesnih pojavnosti kod osobe koja je smrću ili na neki drugi način izgubila osobu uz koju je osjećajno vezana.

Većina se povjesničara slaže da se početak navedenog procesa (osiromašenje žalovanja) dogodio u Prvom svjetskom ratu koji je doprinio demoliranju rituala i ceremonija viktorijskog doba. Objašnjenja su različita i uključuju više aspekata: a) uloga žene – kraj viktorijskog doba, u kojemu su žene imale vodeću ulogu i teret što se tiče brige o pokojnicima, crnini, posjetu grobovima itd.; naravno, tijekom rata bilo je mnogo udovica i žene su se morale pobrinuti i za sebe i za opstanak obitelji te nisu više mogle slijediti dugu izolaciju koja je bila propisana u viktorijskom žalovanju; b) egalitarizam u smrti tijekom ratnih godina i pojednostavljivanje pogrebnih rituala zbog brojnosti umrlih; c) rat i nasilje – rat je prouzrokovao i odbijanje žalovanja; d) poratne države su, na neki način, „zahtijevale“ da se skрати plač/iskazivanje tuge zbog opasnosti od „demoralizacije nacije“ i umjesto toga su počele nuditi prostore socijalizacije u kojima se moglo podijeliti bol i plač te su pokrenule snažno udruženu mrežu za pomoć obiteljima poginulih u ratu.

U svemu tome vidimo i još jednu promjenu: odnos između privatnog i javnog. Žalovanje tijekom ratnih godina postaje javno žalovanje, i ne toliko (koliko prije) privatna stvar. Fenomen žalovanja postaje u ratnim godinama opći društveni fenomen. Zbog toga istraživanje toga područja uključuje pogrebne rituale; obrede žalovanja i korotu (odjeću, običaje, obiteljske odnose, religijske rituale itd.); nekrologe, grobove palih boraca, spomenike palim borcima; rasprave o smrti, razne umjetničke prikaze smrti...

No smrt u ratu je drugačija, ona je krvava, nasilna i anonimna smrt, koja se događa bez mogućnosti da se bude prisutan na samrti, to je smrt koja pogađa određenu demografsku skupinu (muškarce od 16 do 49 godina). I upravo zato što je drugačija mora se kroz pogrebne rituale, nekrologe i dr. iskazati legitimitet i potreba smrti u ratu, tako da smrt dobiva smisao koji naoko nema.

Time, naravno, pogrebne prakse poprimaju određenu političku konotaciju i postaju pravi „čin građanstva“ te i sudjelovanje u njima znači da se prihvaća određena ljestvica vrijednosti, izgrađena oko nacije i njenog legitimiteta.

Povijest emocija u talijanskoj historiografiji

Prvo što bih navela su prijevodi (usp. bibliografiju), s obzirom da se povijest emocija u talijanskoj historiografiji prilično bazira na stranoj literaturi, pogotovo francuskoj. Tome treba pridodati centre koji se bave kulturalnom povijesti i koji su dio svojih aktivnosti posvetili povijesti emocija, npr. Međusveučilišni centar za kulturalnu povijest (Il Centro Interuniversitario di Storia Culturale) u Padovi koji uključuje suradnju sveučilišta u Padovi, Pisi, Veneciji, Bologni i Veroni te je nastao sa ciljem promoviranja,

organiziranja i koordiniranja ne samo istraživačke aktivnosti nego i obrazovanja. Centar je organizirao razne seminare o povijesti emocija, npr. 2013. godine „Snovi, fantazije i strahovi: za kulturalnu povijest ludila“ i 2014. godine „Radionica o povijesti osjećaja i emocija“. Organiziraju se u Italiji i znanstveni skupovi o tom području, poput međunarodne konferencije o povijesti emocija u ranomodernoj Europi („Feelings matter: Exploring the Cultural Dynamics of Emotion in Early Modern Europe“), održane u ožujku 2015. u Rimu, o čemu je obavijestio i portal www.historiografija.hr.

Pored toga, smatram da je bitno naglasiti da se velika promjena u Italiji dogodila nakon objavljivanja knjiga povjesničara Alberta Maria Bantija o izgradnji nacionalnog identiteta u 19. stoljeću. Banti ističe ulogu emocija u procesu izgradnje/konstrukcije nacionalne svijesti. Kao što je Madame de Staël napisala da svaki roman izaziva emocije u čitatelju, tako je Banti uglavnom isticao ulogu romana, opere i kazališta (drugim riječima propagande 19. stoljeća) u narodnim preporodima. Među njegovim brojnim publikacijama, možemo se prisjetiti sljedećih: *La nazione del Risorgimento. Parentela, santità e onore alle origini dell'Italia unita*, 2006 (Preporođena nacija. Srodstvo, svetost i čast u talijanskom ujedinjenju); *L'onore della nazione. Identità sessuali e violenza nel nazionalismo europeo dal XVIII secolo alla Grande Guerra*, 2005 (Čast nacije. Seksualni identiteti i nasilje u europskom nacionalizmu od 18. stoljeća do Prvog svjetskog rata).

No najveći i najopširniji predložak za analizu promjena u pristupima talijanskoj povijesti 19. stoljeća zasigurno je djelo *Storia d'Italia. Annali* (sv. 22: Il Risorgimento, ur. A. M. Banti i P. Ginsborg, Torino 2007). „Povijest Italije“ (*Storia d'Italia*) je monumentalna serijska publikacija koja je počela izlaziti 1970-ih godina i koja obuhvaća cijelu nacionalnu povijest (kronološku, teritorijalnu i tematsku). Već sâm predgovor spomenutom 22. svesku izgleda kao vrsta manifesta očitovana u naslovu „Za novu historiju Risorgimenta“. Naslov prvog dijela je „Ljubav, obitelj i Risorgimento“, što dobro svjedoči o promjenama naglasaka koje su vidljive i u jednoj takvoj monumentalnoj publikaciji.

Kada govorimo o polju „kolektivnih emocija“ ili ulozi emocija u izgradnji identiteta, htjela bih spomenuti i djelo Luise Passerini „Europa i ljubav: imaginarij i politika između dva rata“ (*L'Europa e l'amore: Immaginario e politica fra le due guerre*, Milano 1999) u kojemu autorica analizira odnos između Europe i „Amor cortese“ (udvorna ljubav) i strasti kao temeljnog principa kulture i nacionalne konstrukcije.

Kad smo već kod ljubavi, možemo spomenuti i potpuno drugu temu, temu koja je u Italiji dosta istražena – i premda ne želim hraniti stereotipe – radi se o istraživanjima o „mami“. U tom području bitno je djelo *La mamma* (o stereotipu mamizma kao nacionalnom karakteru) autorice Marine D'Amelio, objavljeno 2005. godine unutar serijske publikacije *L'identità italiana* (Talijanski identitet), serije započete krajem 1990-ih, koja sada obuhvaća pedesetak naslova. O toj je temi dosta pisao i spomenuti povjesničar Banti, npr. u djelu *Sublime madre nostra. La nazione italiana dal Risorgimento al*

fascismo (2011), povezanom i s temama o kojima smo već govorili, s tim da u ovoj knjizi proteže svoje hipoteze sve do fašizma.

Na kraju bih htjela samo spomenuti i bitan doprinos koji je dala psihologinja Silvia Vegetti Finzi, urednica knjige „Povijest strasti“ (*Storia delle passioni*, 2002).

Posebno bih pritom željela istaknuti temu „nostalgije“. Naime, zadnjih godina dosta pažnje je posvećeno „emociji nostalgije“, koja je npr. u recenziji knjige „Nostalgija: pamćenje i prijelazi između dvije obale Jadrana“ (*Nostalgia: Memoria e passaggi tra le sponde dell'Adriatico*, ur. Rolf Petri, 2010) bila definirana kao pokretač povijesti. U knjizi se govori o nostalgiji (pojedinačnoj ili kolektivnoj) i njezinoj ulozi/utjecaju na proces prerade nakon radikalnih političkih promjena. Ili, kako ističe urednik u predgovoru: „Cilj javne nostalgije je repozicionirati prošlost u sadašnjosti za budućnost“.

Na kraju ovog kratkog pregleda nekih tendencija o povijesti emocija u talijanskoj historiografiji donosim kraći izbor iz bibliografije.

Izbor iz bibliografije

Prijevod i povijesti emocija

1. Keith Oatley, *Percezione e rappresentazione*, Il Mulino, 1982.
2. Keith Oatley, *Psicologia ed emozioni*, Il Mulino, 1997.
3. Keith Oatley, *Breve storia delle emozioni*, Il Mulino, 2007.
4. Tom Lutz, *Storia delle lacrime*, Feltrinelli, 2002.
5. Peter Burke, *La storia culturale*, Il Mulino, 2004.

Povjesničar Alberto Mario Banti

1. Alberto Mario Banti, *Il risorgimento italiano*, LaTerza: Roma-Bari 2004.
2. Alberto Mario Banti, *L'onore della nazione. Identità sessuali e violenza nel nazionalismo europeo dal XVIII secolo alla Grande Guerra*, Einaudi: Torino 2005.
3. Alberto Mario Banti, *La nazione del Risorgimento. Parentela, santità e onore alle origini dell'Italia unita*, Einaudi: Torino 2006.
4. A cura di Banti A. M. e Ginsborg P., *Storia d'Italia. Annali*, 22, Il Risorgimento, Einaudi: Torino 2007.
5. Alberto Mario Banti, *Sublime madre nostra. La nazione italiana dal Risorgimento al fascismo*, Laterza: Roma-Bari 2011.

O povijesti emocija

1. Carlotta Sorba, „Gli storici e Freud“, *Contemporanea*, 11/2 (2008): 257-260.
2. Serena Ferente, „Storici ed emozioni“, *Storica*, 43-45 (2009): 371-392.
3. Rolf Petri, „The Idea of Culture and the History of Emotions“, *HISTOREIN*, vol. 12 (2012): 21-37.

Primjeri istraživanja povijesti emocija

1. Paolo Sorcinelli, *Il quotidiano e i sentimenti: Introduzione alla storia sociale*, Milano: Bruno Mondadori, 1996.
2. Antonella Tarpino, *Sentimenti del passato*, Firenze: La Nuova Italia, 1997.
3. Luisa Passerini, *L'Europa e l'amore: Immaginario e politica fra le due guerre*, Milano: il Saggiatore, 1999.
4. Silvia Vegetti Finzi (a cura di), *Storia delle passioni*, Laterza: Roma-Bari 2002.
5. Anna Tonelli, *Politica e amore: Storia dell'educazione ai sentimenti nell'Italia contemporanea*, Bologna: il Mulino, 2003.
6. Marina D'Amelio, *La mamma*, Il Mulino-collana-L'identità italiana: Bologna 2005.
7. Tiziana Plebani, *Un secolo di sentimenti. Amori e conflitti generazionali nella Venezia del Settecento*, 2012.

Nostalgija

1. Botta Franco, „Nostalgia motore della storia“, *Corriere del Mezzogiorno*, 15. travnja 2011., 19.
2. Rolf Petri (ur.), *Nostalgia: Memoria e passaggi tra le sponde dell'Adriatico*, Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 2010.